

Кісілюк Едуард Миколайович,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Історія розвитку законодавства про статеві злочини сягає далекого минулого, коли відповідальність за ці злочини регулювалась в основному церковним законодавством. Але вже статут князя Ярослава про церковні суди (1015–1054) передбачав не лише церковно-правову, але й кримінальну та цивільну відповідальність, яка диференціювалась в залежності від соціального стану потерпілої. Так, злочинним вважалось зґвалтування (ст. 3), двоєженство (ст. 9), «блуд» з монахиною (ст. 20) та скотолозтво (ст. 21), статеві зносини між родичами і свояками (ст. 15, 16, 22–28), а також з «бусурменкою чи жидівкою» (ст. 51). Натомість в Литовських статутах містилась тільки стаття про зґвалтування, яке довести можна було лише за допомогою показань свідків, що з'явилися на допомогу чи хоча б чули крики потерпілої, які підтверджувались її особистою присягою. Гвалтівник ніс покарання у вигляді смертної кари незалежно від того, який соціальний статус був у потерпілої.

Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, хоч і не стали чинним нормативним актом, що діяв на теренах України, вміщували вже цілий розділ «Про страту і покарання прелюбодіїв, блудників, насильників жінок і дівчат, також мужеложників і скотоложників». План-проект кримінального уложення 1767 року, яке щоправда так і не вступило в силу, розділяв всі злочини на чотири категорії, однією з яких були злочини проти моралі. До них відносились наступні суспільно-небезпечні діяння: блудодійство, розбещення дівчат, перелюбодійство, содомство і інші схожі протиприродні гріхи, багатоженство та лихоїмство. Покараннями за ці злочини були висилка, грошовий штраф та відлучення від суспільства.

Спеціальна глава «Про злочини проти суспільної моральності» була виділена в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року. В цій главі передбачалась відповідальність за мужолозтво без насилья (ст. 995) і з насильям чи з малолітнім або недоумкуватим (ст. 996), зґвалтування (ст. 1524), скотолозтво (ст. 997). Крім того, церковному покаянню підлягали громадяни за незаконне співжиття без укладення шлюбу за взаємною згодою (ст. 994). Прослідковується

певна лібералізація законодавства, зокрема, дещо м'якшими стають покарання за злочини в сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи – перестає застосовуватись смертна кара як покарання за даний вид злочинів.

Спеціальна глава про статеві злочини містилась і в Кримінальному уложенні 1903 року. Тут законодавець диференційовано, в залежності від віку потерпілого, підійшов до відповідальності за «любострасні» дії. Так, за подібні дії з дитиною віком до 14 років винний притягувався до відповідальності, навіть коли ці дії були здійснені зі згоди потерпілого (ч.1 ст.513). Відповідальність за аналогічні дії з потерпілим віком від 14 до 16 років наставала при відсутності згоди потерпілого чи «хоча б з його згоди, але на шкоду його невинності» (ч.1 ст.514). Відповідальність передбачалась за «любострасні» дії без згоди потерпілого з особою, що не досягла 16 років, з особою, що знаходиться під владою потерпілого, шляхом насильства чи погрози, з розбещенням, але без статевих зносин. Уложення зберігало відповідальність за мужолозтво, кровозмішання, звідництво для непотребства жінок віком до 21 року, але відмовилось від відповідальності за скотолозтво.

Кримінальний кодекс УСРР 1922 року в главі 5 розділу 4 передбачав відповідальність за злочини в сфері статевих зносин. Норми, що вміщувались у ньому умовно можна поділити на дві категорії: пов'язані і не пов'язані з задоволенням статевої потреби винної особи. До перших складів відносились статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, кваліфікуючі ознаки – зносини, поєднані з розбещенням чи з задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (ст.167, 168); зґвалтування, кваліфікуюча ознака – самогубство і примушування жінки до вступу в статевий зв'язок особою, від якої вона матеріально чи по службі залежна (ст.169). До других складів відносились розбещення малолітніх і неповнолітніх (ст.168), примушування до зайняття проституцією (ст.170), звідництво, утримування притонів розпусти, а також вербування жінок для проституції (ст.171, кваліфікуючою ознакою було втягування до зайняття проституцією особи, що знаходиться під опікою обвинуваченого чи не досягла повноліття). Не було в Кодексі передбачено покарання за мужолозтво.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року містив статті аналогічні статтям Кодексу 1922 року про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Кримінальний кодекс 1960 року, не передбачивши розділу про злочини в сфері статевої свободи та статевої недоторканості, містив склади цих злочинів в главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи». Кодекс 1960 року, як і попередній, встановлював

відповідальність за зґвалтування (ст. 117), задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 118), примушування жінки до вступу в статевий зв'язок (ст. 119), статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (ст. 120), розбещення неповнолітніх (ст. 121), мужолозтво (ст. 122). Разом з тим, окремі норми, які в Кримінальному кодексах 1922 та 1927 рр. відносилися до злочинів проти статевої свободи та недоторканості, в Кримінальному Кодексі 1960 року не знайшли відображення, а інші були віднесені в главу «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» (наприклад, ст. 210 «Утримання домів розпусти і звідництво»).

Кримінальний кодекс України 2001 року в розділі «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» наразі вміщує п'ять статей: зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156). Втім, з 11 січня 2019 року законодавче закріплення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи зазнає кардинальних змін. Адже останні зміни до кримінального законодавства України у цій сфері, які відбулися 6 грудня 2017 року відповідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» хоча й не змінюють загальну кількість статей у цьому розділі, але передбачають нове визначення зґвалтування під яким розуміють вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи; декриміналізацію насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом; встановлення кримінальної відповідальності за сексуальне насильство, тобто вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи; посилення відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок шляхом примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

Трішки раніше, Законом України від 14 березня 2018 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації», в цей же розділ були внесені зміни, які вже набули чинності, згідно яких статева зрілість особи визначається не фізіологічним станом організму

людини, досягнення якого дозволяє їй належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію, а виключно досягненням віку 16 років.

Таким чином, аналіз історії розвитку уявлень про законодавство, що передбачало відповідальність за статеві злочини дозволяє зробити загальний висновок про те, що історія людського суспільства свідчить, що в усі часи посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи визнавалось протиправним діянням, за яке були встановлені достатньо суворі покарання. Також, помітно, що кількість діянь, які відносять до досліджуваного виду злочинів постійно зменшується, але поряд з тим наявна тенденція і до появи злочинів, яких не знали раніше (наприклад, нова редакція ст. 53 КК України), до розширення змісту об'єктивної сторони давно існуючих злочинів (здебільшого це пов'язано з урізноманітненням сексуальних девіацій) та до удосконалення розуміння потерпілого від даної категорії злочинів та суб'єкта цих же злочинів.